

דף כא

הערות וצינונים

מעשה דאילפא ורבי יוחנן. ראה פירוש נחמד בהקדמת רבי ראובן מרגליות ז"ל לספרו 'מרגליות הים' על מסכת סנהדרין [וע"ע בחדושי חתם סופר שבת ט: אוצר המלך (לר"צ הכהן) כו].
ע"ע בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג פב.

ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה. בודאי נקרא כן על שם מקומו, גמזו. [ונזכרת בדברי-הימים (-ב כה, יח): ...ואת תמנה ובנותיה ואת גמזו ואת בנתיה].
(עפ"י רבנו חננאל, הערוך ועוד. יש משערים שהוא הוא 'נחמיה העמסוני' - וג' וע' מתחלפות), אלא שדרשו בגמרא מדוע נתכנה כן. (ואפשר שרצו להטעים מדוע נתכנה בפי הכל 'גם זו' ולא 'גמזו' כפי הקריאה).

(ע"ב) 'כמאן כרבי מאיר דאמר ריחוק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כל שכן. יש מפרשים שבלשון תמיהה אמר לו: וכי משה אתה בין דברי רבי מאיר בשור המועד לנידוננו, והלא שם הטעם הוא משום הרגל השור בנגיחות, הלכך סברא היא שבקירוב הנגיחות מתרגל ביותר ליגח, אבל כאן אין ענין של הרגל אלא סימן והוכחה למכה קבועה שאינה ארוע אקראי, הלכך כשמתו ביום אחד אין עדיין הוכחה על קביעות (עפ"י בית ישי ק. וע"ע קרן אורה; דעת כהן ח; חדושים ובאורים. [לפירוש זה מיושבת הקושיא שבשו"ת אחיעזר ח"ד פב]).
עוד בענין שור המועד, אם ענינו התרגלות או הוכחה על טבעו - ע' בהרחבה במובא בב"ק כד).

הא מילתא זוטרא ליה לרב, אלא משום ההוא גברא... יש מפרשים: משום הצלת רב לא היה צריך להציל את כל השכונה, כי זכויותיו מרובות ואין קטרוג נגדו גם אם השאר לא יינצלו. מה שאין כן אותו אדם, היה עליו קטרוג אם לא יינצלו כל השכונה [וכמו במצרים שהיו גוי מקרב גוי, הוצרכו שלא לצאת איש מפתח ביתו]. (כן מובא בשם הגאון רבי יהונתן בספרו קשת יהונתן. וכן הביא בספר מלא העומר (נח יז) מבעל נזר הקודש. וכן מובא במחשבות חרוץ עמ' 60 ובקומץ המנחה קו. וכן פירש בשפת אמת).

ענינים ופרפראות

רבי יוחנן שמע. אילפא לא שמע... שמע מינה לדידי קיימא לי שעתא. חזר בו מכוונתו הראשונה מפני שהרגיש בזה שנפשו נתקדשה מתולדתה להקדיש עתותיו לדברי תורה, שלא לעסוק כלום בחיי שעה. וכן היה האמת, שהוא היה העובר שהריח ביום הכפורים ולחשוהו ונלחש וקראו עליו בטרם אצרך בבטן ידעתיד (יומא פב). ולכן מכר כל אשר לו משדה וכרם כדי לזכות באורייתא, כמו שאמר לרבי חייא בר אבא כמו שאמרו בויקרא רבה ל, ובזוהר חדש בראשית. (מתוך פרי צדיק ואתחנן ח)

אמרו עליו על נחום איש גם זו שהיה סומא משתי עיניו...' –

'... וכן אפשר להרגיש בענין המסופר בגמרא תענית מעשה נורא באיש קדוש נחום איש גם זו, שעל ידי שפעם אחת לא מלא חובתו במצות צדקה לפי הרגשתו, גזר על עצמו שיסומא עיניו ויתגדמו ידיו ויתקטעו רגליו, וכן נתקיימה גזירתו, והוא כפי הדרך הנהוג אצל השרים הגדולים, שאם מרגיש בעצמו שלא מלא חובת משמרתו, הוא מגיש בקשה לפטרו ממשמרתו, כל זה נהג בעצמו איש קדוש זה אחרי שידע בעצמו שכל כוחותיו אינם שלו והוא רק כגזבר על זה, לכן אם רק קרה לו משגה בשמירת תפקיד הגזברות שלו, גזר על כל אבריו להתפטר מעבודתם. וכן הוא בשפע טל שמים של קניני החכמה, שראוי לכל איש שחננו העליון ית' איזה יתרון חכמה, להשריש בנפשו שורש עמוק שקנין זה לא ניתן לו לעצמו רק להיות כגזבר על זה לחלק למי שראוי לזה, ואם ישמור כראוי תפקיד זה ללמד למי שראוי ללמד או יתעלה למשרה גדולה מזה, ויתעשר יותר ויהיה גזבר על אוצר גדול מזה. ואולי יש להסביר ענין זה מה שאמרו 'ומתלמידי יותר מכולם' – שמלבד ענין הטבעי שבזה, הנה סגולת הצדקה והמעשר הרוחני מועיל לזה להתעלות ולהתגדל, כמו בסגולת מעשר כספים הנ"ל' (מתוך הקדמת שערי ישר).

(ע"ב) 'אמר רב נחמן בר יצחק...' –

'מקובל אצל הצדיקים בשם רבינו הקדוש החוזה מלובלין זי"ע, כי היתה נפשו שמחה בלימוד הש"ס בבואו למימרת רב נחמן בר יצחק. והגיד כי הבעל-דבר רצה ליתן לו הרבה מדרגות יותר ולהניח לו הרבה דברים רק שלא ילמוד גמרא, ובפרט מימרת רב נחמן בר יצחק. והכיר מזה וידע ברוח קדשו שזהו תיקון גדול לנפש לרצונו ית"ש רק שילמדו גמרא, ובפרט בבואו לדברי רב נחמן בר יצחק' (דברי תורה ח"א כב).

'אמר ליה רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק; ליקום מר ליתי לגבן. אמר ליה: תנינא רבי יוסי אומר, לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו, שכן מצינו בהר סיני... וכן מצינו באהל מועד...' –

'פלא הדבר: רבי יוסי מדבר על כבוד האדם ומביא ראיה מכבוד השכינה, והרי אין הנידון דומה לראיה? הן השכינה מקדשת את ההר, ובעודה שרויה עליו אסור לעלות עליו ולרעות מולו צאן ובקר. השכינה מקדשת את המשכן וזבים ומצורעים אסורים להכנס למחנה שכינה; בפריקת המשכן הסתלקה השכינה מהמקום, ומעתה זבים ומצורעים מותרים להכנס שם. אך מה ענין זה לכלל של 'לא המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את מקומו'?

בהכרח אנו לומדים מצירוף שני ענינים אלה ע"י ר' יוסי שענין אחד להם: בדיוק כמו שהשכינה מקדשת את ההר ואת המשכן, וקדושת המקום מחייבת הנהגה של כבוד – איסור רעיית צאן ובקר כאן ואיסור כניסת זבים ומצורעים שם – כך הוא גם באדם: אדם גדול משרה השראה בעיר מגורו, וזו מטילה על בני העיר הנהגה של כבוד כלפיו. אך הדינים האלה של הנהגת כבוד הם רק תוצאה מההשראה, ובלי השראה אין להם שום משמעות. הרי גם בסיני ומשכן בהסתלק השכינה נעשה המקום חול ואין עוד כלפיו שום דיני כבוד. הרי מי 'מכבד' הגדול השורה בעיר, הוא המכבד, ודיני הכבוד החלים על בני העיר בלי השראתו אין להם שום משמעות! ויש להעמיק בזה עוד יותר. הצירור מסיני ומשכן אינו רק דוגמה שההשראה היא הכבוד האמיתי המחייב מצדו דיני הנהגה של כבוד. הוא מורה גם כן שיש כאן צד השראת בין השראת השכינה

ובין השראתו של אדם: כל השראה היא התגלות של קדושה, גם זו שאדם גדול משרה על מקומו! הרי מפורש אמרו חז"ל: 'צדיק בעיר – הוא הודיה, הוא זיוה, הוא הדרה. יצא מן העיר, פנה הודיה, פנה זיוה, פנה הדרה. (ב"ר סח, ז ורש"י ריש ויצא), וביאר בגור-אריה כי הצדיק מלמד את בני העיר יראת שמים – על זה נאמר 'הוד'; הוא משכיל אותם בחכמה – על זה נאמר 'זיו'; והוא מזכה אותם במידות טובות – על זה נאמר 'הדר'. הרי השראת צדיק על העיר היא מעין השראת השכינה על הר סיני ובאוהל מועד, זוהי האמת: יש רק 'כבוד' אחד, והוא: השראת קדושה על המקום. זהו עצם הכבוד, ומהו, לעומתו, הכבוד שנותנים לצדיק בעיר? זוהי הנהגה המחויבת מההשראה שזכו לה על ידו. אך פשוט הוא: אין המקום 'מכבד' את האדם, אלא האדם מכבד את מקומו!

די בדברים אלה להבריח אותנו מה'כבוד' המדומה ולהשתדל להיות מהמכבדים את מקומם...'.
(מתוך עלי שור ח"ב עמ' רלב)

– 'במשך היבל המה יעלו בהר – מה שאמר ההיתר תיכף (והיתר ד'לכו לאהליכם' אמר בסוף), משום שלמדה תורה דרך ארץ שלא יסיים בדבר רע שכתוב לא יחיה. וזה שכווננו חז"ל דבאמת כל עיקר הדת היה כדי לעקור מלכות בני ישראל עניני עבודה זרה ולהראות להם כי לא ראו כל תמונה וכמו שהארכתי לעיל, כי אין קדושה בשום נברא רק להבורא יתברך, וזה שאמר שלא תדמו כי ההר הוא ענין קדוש ובסיבתו נגלה השם עליו, לא כן בני ישראל, כי במשך היובל וכו' יעלו בהר והוא מעון חיות ובהמות, רק כל זמן שהשכינה עליו הוא קדוש מסיבת קדושת הבורא ית"ש, לכן אמר כי לא המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את מקומו. וזה רעיון נכבד. ולכן בבית עולמים שקדושתו לעולם, לכן שלא ידמו שיש קדושה בעצם הבנין, לכן מותרים ליגע כל הטמאים אף טמאי מתים מאחוריו... – להראות דרך ממי ששכן שמו בתוך הבית הזה אתה ירא, שבפנים הלוחות והעדות ומשכן הכבוד ובפנים ממנו קודש, לא מאחוריו'.

(משך חכמה פר' יתרו)

וע' בשלש עשרה מדות והדרכות' לר"צ הכהן (נדפס עם הספר אור ורוע לצדיק): 'אין לירא מדבר מקודש אלא ממי שהזוהר על הדבר, ואפילו מאדם מקודש ותלמיד חכם'.

דף כב

'לצפרא כרכינהו ושקלינהו...'. אף על פי שאסור לגנוב על מנת לצער את חברו (ב"מ סא:), גם אם בדעתו להחזיר לו לאחר זמן – אפשר שכאן שונה שכל כוונתם היתה כדי לנסותו ולא לצערו [וכמו שמצינו בריטב"א (בב"ב ה.), שכל שאינו עושה לצער את חברו אלא להוציא דינו לאור – מותר]. ובשיטה מקובצת (לב"מ שס) מובא שכל שעושה על מנת להחזיר מיד, ולא כדי לעכב אצלו – מותר. 'ומעשים בכל יום שעושים כך'. ואולם בקצות החשן (שמח, א) כתב להוכיח מדברי הרמב"ם בספר המצוות שאף בכגון זה אסור. 'ואם כן, מה שכתב דמעשים בכל יום – ראוי ליהדר בזה' (ע' בספר מאור ישראל כאן).

'אמר להו, אמינא פדיון שבויים איקלע להו לרבנן ואכסיפו למימר לי'. נראה שאין לדקדק מכאן שמותר לעשות כן, ליטול לצורך פדיון שבויים ללא ידיעת הבעלים, אלא שזהו הלימוד-זכות היותר גדול שהיה לו ללמד עליהם (עפ"י חדושים ובאורים).

וכן את היולדת בתוך שבוע ראשון – נראה שלכל הדעות אין להחמיר (עפ"י משנ"ב שם).
אין מתענים על שום צרה מהצרות כלל (או"ח רפח, ח).
נראה שבהרהור אין איסור להתפלל בשבת (חדושים ובאורים).

דף כ

כה. אלו ארחות חיים והנהגות החכמים הובאו בסוגיא?

לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו.
לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס – שמא אין עושין לו נס, ואם תימצא לומר עושין – מנכים לו מזכותיו.

רב אדא בר אהבה אמר לתלמידיו ששאלוהו במה הארכת ימים: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא הרהרתי במבואות המטונפות, ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא ששתי בתקלת חברי, ולא קראתי לחבירי בהכינתו / בחניכתו.

רפרם בר פפא סיפר על הנהגות רב הונא בזקנותו; ביום המעונן היו מוציאים אותו במושב מהודר לסייר בכל העיר, וכל כותל שהיה רעוע היה סותרו; אם יש אפשר לבעליו לבנותו – בונהו, ואם לאו – בנה לו רב הונא משלו; –

בערב-שבת לפנות ערב היה שולח שליח לשוק, וכל ירק הנותר אצל הגננים שלא מכרוהו, היה קונהו ומשליכו לנהר (והם צפים עם המים למקום אחר ומוציאים אותם בני אדם ואוכלים. רש"י) – כדי שלא יימנעו מלהביא לשוק לשבת הבאה. [ולכך לא היה מחלקם לעניים, כדי שלא יסמכו עליהם ולא יקנו ושמא לא ישתיר שם כלום ואין להם מה לאכול בשבת. וגם לא האכילם לבהמה, כי אין מאכילים מאכל אדם לבהמה]; –

המגן-אברהם (קעא) הביא הלכה זו, שאין להאכיל מאכל אדם לבהמה. ואולם כמה מן הפוסקים כתבו שלהלכה אין איסור בדבר (ע' בהרחבה במאור ישראל).

כאשר היה לו דבר רפואה, היה ממלא כוס ממנו ותולה על סף ביתו ואומר, כל הרוצה יבוא ויטול. ויש אומרים שהיה תולה כוס מים לכל החפץ ליטול ידיו, כדי שלא יאכלו ללא נטילה, משום מזיקים. כאשר היה נכנס לאכול לחם, היה פותח שער ביתו ואומר: כל הצריך יבוא ויאכל. אמר רבא: כולם יכול אני לקיים חוץ מזו, משום ריבוי בני החיל (עמ"הרש"א. וע' גם פסחים ה: ושבת קמז: שבמחוזא).

דף כא

כו. א. איזוהי מכת דבר שמתריעים עליו?

ב. מכת דבר בריחוק מקום – האם מתריעים עליו?

א. איזוהו דבר – עיר המוציאה חמש מאות רגלי (יהודים או נכרים. שו"ת הרמב"ם ס' ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה. וכן לפי חשבון זה בכל מקום ומקום, כגון תשעה אנשים מתוך אלף וחמש מאות, שמתו בשלשה ימים יום אחר יום. מתו ביום אחד או בארבעה ימים – אין זה דבר. רב נחמן בר רב חסדא גזר תענית בדרוקרת [עיר המוציאה חמש מאות רגלי] שיצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד.

- [סבר כרבי מאיר שאמר שור נעשה מועד גם כשקירב שלש נגיחותיו ביום אחד, ודלא כרבי יהודה].
ישנה דעה הסוברת שאין מתריעים על הדבר כלל, שגזרה היא (ר' חנן בן פיטום משום רבי עקיבא. כב. וברש"י).
א. הלכה שאין מתריעים אלא במתו בשלשה ימים ולא ביום אחד (או"ח תקעו, ב).
ב. דוקא אנשים בריאים, לא זקנים ונשים וכד' חלושי-מוזג (פוסקים, עפ"י הירושלמי).
ג. עתה אין מתענים כלל בשעת הדבר, משום שהגוף יותר פגיע כשאינו אוכל ושותה (פוסקים).

מסופר על מכת מוות שארעה בחזירים וגזר רב יהודה תענית. ופרשו, הואיל ודומים מעיהם לשל בני אדם לכך חששו, אבל אין מכאן ראיה למכה המשולחת במין אחד שהיא משולחת בכל המינים.
כל שכן שאם מתו נכרים בדבר – יש לגזור תענית (תוס'). ויש חולקים וסוברים שמכה המשולחת מן השמים לאומה אחת אינה בהכרח פוגעת באומה אחרת (ער"ן וקרן אורה. וע' בשבת לב. מחלוקת רב ושמואל).

ב. שמואל גזר תענית בעירו (נהרדעא שבבבל) על מכת מות שהיתה במקום מרוחק בבבל (בי-חוזאי), בנימוק שאין מעברות ומחיצות בין שני המקומות, ועלול הדבר לעבור לשם. ופרשו, לפי שמצויות שיירות ההולכות מכאן לכאן והדבר עלול להתלוות עמהן.
רב נחמן גזר תענית בבבל על מגפת-מות שארעה בישראל; אם גבירה לוקה שפחה לא כל שכן? [אבל 'שפחה' ו'שפחה' – לא, כשאין שיירות ההולכות מכאן לכאן].

דף כב

- כז. א. שדפון וירקון ארבה וחסיל – מתי מתריעים עליהם?
ב. מתי מתריעים על חיה רעה?
ג. מתריעים על החרב – כיצד?
ד. האם היחיד ראוי לסגף עצמו בתענית על פורעניות המתרחשות ובאות?
א. על אלו מתריעים בכל מקום, על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל. רבי עקיבא אומר: על השדפון ועל הירקון בכל שהוא. ארבה וחסיל, אפילו לא נראה בארץ ישראל אלא כנף אחד – מתריעים עליהם. מעשה שירדו זקנים מירושלם לעריהם וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור [בפת, ונסתפקו בשיעורו המדויק] שדפון באשקלון.
אפשר שרק בשיעור מלא-פי-תנור מתענים ועל כלשהו מתריעים, או אפשר שמתענים בכלשהו אלא מעשה שהיה כך היה (עפ"י רש"י).
על הגובאי מתריעים בכל שהו (אך לא על החגב, שמיעוטו מצוי בשדות ואינו מכלה אותן). רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף על החגב (יט:).
[מסופר בגמרא (כא:): שאמרו לו לרב יהודה: באו חרקי הארבה. גזר תענית. אמרו לו: אינם מפסידים את היבול. אמר להם: וכי צידה הביאו עמהם שלא יפסידו את התבואה?!].

ב. חיה רעה שאמרו – בזמן שהיא משולחת (מן השמים) מתריעים עליה. אינה משולחת – אין מתריעים עליה. איזוהי משולחת; נראתה בעיר ביום – משולחת. נראתה בלילה או נראתה ביום בשדה – אינה משולחת. ראתה שני בני אדם ורצה אחריהם – משולחת. נחבאת מפניהם – אינה משולחת. היתה עומדת, לא רודפת